İslâmiyet Öncesi Türk Destanları

(İncelemeler - Metinler)

Hazırlayanlar

Prof. Dr. Salim Sakaoğlu

Prof. Dr. Ali Duymaz

ÖTÜKEN

YAYIN NU: 523
KÜLTÜR SERİSİ: 228

T.C. KÜLTÜR ve TURİZM BAKANLIĞI
SERTİFİKA NUMARASI: 16267

ISBN: 978-975-437-399-8

www.otuken.com.tr | otuken@otuken.com.tr

1. Basım: 2002
14. BASIM

ÖTÜKEN NEŞRİYAT A.Ş.®
İstiklâl Cad. Ankara Han 65/3 • 34433 Beyoğlu-İstanbul
Tel: (0212) 251 03 50 • (0212) 293 88 71 - Faks: (0212) 251 00 12

Kapak Tasarımı: Zafer Yılmaz

Dizgi-Tertip: Ötüken

Kapak Baskısı: Karakış Basım

Baskı: İmak Ofset Basım Yayın San. ve Tic. Ltd. Şti.
Sertifika Numarası: 12531 Tel: (0212) 444 62 18

İstanbul- 2019

Kitabın bütün yayın hakları Ötüken Neşriyat A.Ş.'ye aittir.
Yayınevinden yazılı izin alınmadan, kaynağın açıkça belirtildiği akademik çalışmalar ve tanıtım faaliyetleri haricinde, kısmen veya tamamen alıntı yapılamaz; hiçbir matbu ve dijital ortamda kopya edilemez, çoğaltılamaz ve yayımlanamaz.

Prof. Dr. Saim Sakaoğlu

Konya'nın merkez Meram ilçesine bağlı Fahrünnisa Mahallesi'nde 20 Mart 1939'da doğdu. (Özel belirlemesi: 28 Şubat 1939) Babası, hattat ve hafız Mehmet Efendi, annesi Zeliha (Köseoğlu) Hanım'dır. Hâkimiyeti Milliye İlkokulu'nu (1946-1951), Konya Lisesi'nin orta kısmını (1951-1955) ve lise kısmını (1955-1959) bitirdikten sonra, İstanbul Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Türk Dili ve Edebiyatı Bölümü ve Çapa Yüksek Öğretmen Okulu'ndan mezun oldu (1965). İlk görev yeri Tokat Gazi Osman Paşa Lisesi'dir (1965-1967). Atatürk Üniversitesi Fen-Edebiyat Fakültesi Türk Dili ve Edebiyatı Bölümü'nde, önce asistan (1967-1971), sonra asistan doktor (1971-1977) ve doçent doktor (1977-1988) unvanlarını aldı. 1988 yılında Konya Selçuk Üniversitesi Fen-Edebiyat Fakültesi Türk Dili ve Edebiyatı Bölümü'ne profesör olarak atandı. İki dönem Eğitim Fakültesi Dekanlığında bulundu (1988-1994). 1994'ten sonra bölümüne döndü. Emekli oluncaya kadar bölüm başkanlığını da yürüten Sakaoğlu 20 Mart 2006 tarihinde yaş haddinden emekli oldu. Erzurum'da görevli bulunduğu yıllarda yeni kurulan Van Yüzüncüyıl Üniversitesi'nde üç dönem ders verdi. Bu arada 2010-2011 Öğretim Yılı'nda öğrenime açılan Konya Ticaret Odası Karatay Üniversitesi'nde, bir öğretim yılı zorunlu Türk Dili ve Edebiyatı derslerini verdi. Görev aldığı ilk iki üniversitede 29 öğrencisinin yüksek lisans, 17 öğrencisinin de doktora danışmanlıklarını yürüttü.

Türk Kültürünü Araştırma Enstitüsü; Halk Kültürü Araştırmaları Kurumu; İLESAM; UNİMA; Konya Fikir, Sanat, Kültür Adamları Birliği Derneği; Konya Lisesi Mezunları Derneği, Türkiye Yazarlar Birliği, vb. kurumların üyesi olan Prof. Sakaoğlu; Asya, Avrupa ve Amerika kıtalarında çeşitli bilimsel toplantılara katılıp, bildiriler sundu. Türk Dil Kurumu'nun 1983-2001 yılları arasında Bilim Kurulu ve 1995-2001 yılları arasında Yürütme Kurulu üyeliklerinde bulundu. American Folklore Society'ye üyelik tarihi 1974'tür.

Kitapları, makaleleri ve bildirileri İngilizce, Almanca, Fransızca, Makedonca ve Japonca olarak yayımlandı. Basılı 62 kitabı bulunan Sakaoğlu'nun birkaç kitabı da basıma hazır olup, basılı çalışmaları 1.500'ün üzerindedir. Eserlerinden seçilen bazı örnek metinler de ilköğretim Türkçe ve lise edebiyat ders kitaplarına alınmıştır.

Türk Halk Edebiyatı emekli öğretim görevlisi Yurdanur (Gülel) Hanım ile evli olan Prof. Sakaoğlu'nun, halk sağlığı uzmanı olan Dr. Selcen (Manavgat) ve İngiliz Dili bilim uzmanı olan Seren (Üstün) adlarında iki kızı vardır. Tek torunu Güven (10 Nisan 2006) küçük kızındandır.

Prof. Dr. Ali Duymaz

23.05.1961 tarihinde Balıkesir'in İvrindi ilçesinde doğdu. İlkokulu İvrindi Gazi Evrenos İlkokulu'nda, ortaokulu İvrindi Lisesi ile Balıkesir Lisesi'nin orta kısımlarında okudu (1972-1975). Lise tahsilini Gökçeada (Çanakkale) Atatürk Öğretmen Lisesi'nde tamamladı (1975-1978). Erzurum Atatürk Üniversitesi Fen-Edebiyat Fakültesi Türk Dili ve Edebiyatı Bölümü'nden 1982 yılında mezun oldu. Bingöl'de edebiyat öğretmeni olarak çalıştıktan sonra Yüzüncü Yıl ve Selçuk Üniversitelerinde Türk dili okutmanı olarak görev yaptı.

Fırat Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü'nde 1989 yılında yüksek lisansını, 1992 yılında ise doktorasını tamamlayarak Türk Halk Bilimi alanında doktor unvanı aldı. 1994-1997 yılları arasında Adnan Menderes Üniversitesi Fen-Edebiyat Fakültesi'nde öğretim üyesi olarak görev yaptı. 1996 yılında doçent, 2002 yılında ise profesör oldu. 2 Temmuz 1997 tarihinde Balıkesir Üniversitesi Fen-Edebiyat Fakültesi Türk Dili ve Edebiyatı Bölümü'ne geçti. Halen bu üniversitede görev yapmaktadır.

Balıkesir Üniversitesi'nde Rektör Yardımcılığı, Fen-Edebiyat Fakültesi Dekanlığı başta olmak üzere pek çok idari görevde bulunmuştur. Evli ve iki çocuk sahibidir.

Türkiye İlim ve Edebiyat Eseri Sahipleri Meslek Birliği (İLESAM), Folklor Araştırmaları Kurumu ve UNESCO Türkiye Milli Komisyonu Somut Olmayan Kültürel Miras İhtisas Komitesi üyesidir. Yayımlanmış 20 civarında kitabı ile çok sayıda bilimsel bildirisi ve makalesi vardır.

İçindekiler

Sunuş....11

Birinci Bölüm
Türk Destanları Üzerine İncelemeler

Millî Türk Destanı
M. Fuat Köprülü....15

Türk Dilinde Destan Kelimesi ve Mefhumu
Şükrü Elçin....19

Türk Kozmogonisi
Ziya Gökalp....28

Türk Destanının Tasnifi (I)
Zeki Velidi Togan....30

Türk Destanlarına Genel Bakış
Abdülkadir İnan....33

Türk Destanını Sınıflandırma Tecrübesi
Hüseyin Nihal Atsız....49

İslâmiyet'ten Önce Türk Destanı
Hüseyin Nihal Atsız....53

Türk Kahramanlık Destanları
Dursun Yıldırım....54

Anadolu Folklorunda Göktürk Efsanelerinin İzleri
Saim Sakaoğlu....63

Türk Rivayetlerinde "Bozkurt"
Abdülkadir İnan....71

Şu Destanı Hakkında
Ahmet Bican Ercilasun....77

Oğuz Kağan-Oğuz Han Destanı
Mehmet Kaplan....84

Oğuz Kağan Destanı Üzerine Bazı Düşünceler
Ahmet Bican Ercilasun....101
Oğuz Destanındaki Irkıl Ata
Abdülkadir İnan....105
Dede Korkut Hikâyelerinde Kalıp İfadeler
Ali Berat Alptekin....107
Dede Korkut Kitabı'nda Alplığa Geçiş ve Topluma Katılma Törenleri Üzerine Bir Değerlendirme
Ali Duymaz....117
Türk Ağaç Kültü İnancının Dede Korkut Hikâyelerindeki Yansımaları
Metin Ergun....130
Türk Destancılık Geleneğine Bütüncül Yaklaşabilme ve Alp Kavramı Üzerine Bazı Yeni Yaklaşım Denemeleri
Mehmet Aça....142

İkinci Bölüm

Türk Destanları Metinleri

I. Yaratılış, Tufan ve Kıyamet Metinleri
A) TÜRK YARATILIŞ DESTANLARI....159
1. Saha (Yakut) Türklerinin Yaratılış Destanı....159
2. Altay Türklerinin Yaratılış Efsanesi I (Yerin Yaratılışı: Yeriding pütkeni)....160
3. Altay Türklerine Ait Diğer Bir Yaratılış Efsanesi....165
4. Altay Türklerine Ait Diğer Bir Yaratılış Efsanesi (Özet)....166
5. Lebed Tatarlarının Yaratılış Efsanesi....167
6. Mısırlı Tarihçi Devadari'nin Türklerin İlk Atalarının Yaratılışı İle İlgili Olarak Kaydettiği Efsane....168
7. Dünyanın Yaratılışı İle İlgili Olarak Manisa'da Derlenmiş Bir Efsane....169
EK A) KIZILDERİLİ YARATILIŞ DESTANLARI
1. Dünya Nasıl Oluştu (Şayen)....170
2. Dünya Nasıl Oluştu (Modok)....174
EK B) SÜMER YARATILIŞ DESTANI
1. Dünyanın Yaratılışı....175
B) TUFAN EFSANELERİ....176
1. Altay Türklerine Ait Tufan Efsanesi....176
2. Verbitski Tarafından Altay Türkleri Arasında Tespit Edilen Tufan Efsanesi....178
3. Potanin Tarafından Uryanhalar Arasında Tespit Edilen Tufan Efsanesi....179
4. Anohin Tarafından Tespit Edilen Tufan Efsanesi....179
C) KIYAMET VE DÜNYANIN SONU İLE İLGİLİ EFSANELER....181
1. Telengit Rivayeti....181
2. Teleüt Rivayeti....182
3. Altay Türklerine Göre Kıyamet....183
4. Altay Türklerine Ait Başka Bir Kıyamet Efsanesi....185

II. Saka Destanları

A) ALP ER TUNGA DESTANI 187
1. Orhun Anıtları 187
2. Kutadgu Bilig 188
3. Şeh-nâme 190
4. Dîvânü Lûgati't-Türk 192
5. Şecere-i Terâkime 193
B) ŞU DESTANI 194
1. Dîvânü Lügati't-Türk 194

III. Göktürk Destanları

A) GÖKTÜRKLERİN KURTTAN TÜREYİŞİ 197
1. Birinci Efsane 197
2. İkinci Efsane 198
3. Üçüncü Efsane 199
B) ERGENEKON DESTANI 200
a. Ergenekon'a Sığınış 200
b. Ergenekon'dan Çıkış 201

IV. Uygur Destanları

A) CÜVEYNÎ TARAFINDAN TESPİT EDİLEN TÜREYİŞ EFSANESİ 202
1. Uygurların Yurtları 202
2. Uygurların Türeyişi 203
3. Bögü Han ve Akınları 204
4. Uygurların Dinleri 205
B) CÜVEYNÎ TARAFINDAN TESPİT EDİLEN GÖÇ DESTANI 207
C) UYGURLARIN TÜREYİŞİ VE GÖÇLERİ İLE İLGİLİ ÇİN KAYNAKLARINDA YER ALAN EFSANE 208

V. Hun-Oğuz Destanı

A) UYGUR HARFLİ OĞUZ KAĞAN DESTANI 210
1. Özgün Metin (294-376. satırlar) 210
2. Metnin Türkiye Türkçesi ile Karşılığı 212
B) CÂMİÜ'T- TEVÂRİH'TEKİ FARSÇA OĞUZ DESTANI'NIN TÜRKİYE TÜRKÇESİNE TERCÜMESİNDEN SEÇMELER 218
1. Oğuz Kağan'ın Doğumu 218
2. Oğuz'un Cihangirlik İçin Sefere Çıkarak Muhtelif Ülkelere Elçiler Göndermesi 219
3. Kıpçak Adının Verilmesi 219
4. Oğuz'un Mısır'a Hareketi, Oraya Varması ve İl Yapması 220
5. Oğuz'un Yurduna Dönmesi ve Son Seneleri 221
C) ŞECERE-İ TERÂKİME'DEKİ OĞUZ-NÂME'DEN PARÇALAR 223
1. Oğuz Han'ın Dünyaya Gelişinin Zikri 223
2. Oğuz Han'ın İran, Şam ve Mısır'a Doğru Yürüdüğünün Zikri 225
3. Oğuz Han'ın Yurduna Gelip Ziyafet Tertip Ettiğinin ve Ölümünün Zikri 227

Ç) YAZICIOĞLU'NUN TEVÂRİH-İ ÂL-İ SELÇUK ADLI ESERİNİN
BAŞINDAKİ OĞUZ DESTANI PARÇASI 228
D) OĞUZ KAĞAN DESTANI'NIN UZUNKÖPRÜ RİVAYETİ 232
E) ANDALIP'IN OĞUZ-NÂMESİNDEN PARÇALAR 241
a. Oğuzhannıñ İt Barak Han Birlen Söveş Kılganı 242
a. Oğuz Han'ın İt Barak Han ile Savaşması 242
b. Kıpçak Hannıñ Togulganı 244
b. Kıpçak Han'ın Doğuşu 244

Bibliyografya 246

SUNUŞ

EDEBİYATIMIZIN, üzerinde pek az durulan konularından biri de destanlarımızdır. Zengin bir destan edebiyatına sahip olmamıza karşılık üzerinde etraflıca durabildiğimiz destanlarımızın sayısı üçü beşi geçmez. Özel konumu *Dede Korkut Kitabı*'nı, özel yıl dönümü *Manas Destanı*'nı, eskiliği *Oğuz Kağan Destanı*'nı gündemimize yerleştirmiştir. Öbür destanlarımızla olan bağımız ise nedense istenilen noktaya getirilememiştir.

Destan alanına çalışmalarıyla öncülük eden Ziya Gökalp, Fuat Köprülü, Abdülkadir İnan, Nihal Atsız, Zeki Velidi Togan gibi adların görüşleri 70-80 yıllık bir geçmişin izlerini taşımaktadır. Daha sonra gelen adlardan Mehmet Kaplan, Şükrü Elçin gibi hocaların alana farklı açılardan yaklaşmaları da dikkati çekmektedir. Son yıllarda, âdeta iki kuşak olarak algılayabileceğimiz, bir bölümü öğrencimiz olan meslektaşlarımız ise, konuya daha farklı açılardan yaklaşmaktadırlar. Bunlar arasında meslektaşlarım Ahmet B. Ercilasun, Dursun Yıldırım, Emine Gürsoy-Naskali vb. adları sayabiliriz. Öğrencilerim arasında ise Ali Berat Alptekin, Metin Ergun, Ali Duymaz ve Mehmet Açа'yı özellikle belirtmek isterim.

Elinizdeki eser, 18 yıl önce hazırladığımız bir ders notları teksirinin, vefalı öğrencim Ali Duymaz'ın gayretleriyle genişletilmiş şeklidir. İslâmiyet Öncesi Türk Edebiyatı Metinleri I / Destanlar (1. Fasikül) adıyla hazırladığımız, büyük boy ve 83 sayfalık bu derlememizin (Erzurum 1983) "Ön Söz"ünde şöyle diyorduk:

"Evvelce *Türk Halk Edebiyatı* adı altında okutulan 'Türk Destanları', 1982-1983 yılından itibaren birer sömestrelik iki ders hâlinde ve 'İslâmiyet Öncesi Türk Edebiyatı' ve 'İlk İslâmî Eserler' adı altında okutulmaktadır. Haftada birer saat olan bu dersleri işlerken karşılaşılan en büyük güçlük, inceleme ve mukayeseye esas olacak metinlerin derli toplu bir hâlde bulunmaması idi." (s. I).

Aradan uzun yıllar geçti; o ders kaldırıldı, ama konusu varlığını sürdürmektedir. Ayrıca sekiz on üniversitede değil, birkaç misli üniversitede okutulmaktadır. İncelemeye esas olacak metinlerin bir araya getirilmesi işi de gerçekleşememiştir. Öğrencim Ali Duymaz, bizim derlememizden yola çıkarak, elinizdeki bu çalışmayı hedefleyen bir teklifle gelince sevindim. O ve arkadaşları, bizim yaşlı derlememize yeni bir canlılık kazandırdılar. Daha da önemlisi, metinlerin başına yeni bir bölüm ekleyerek, çalışmamızı daha da yararlı şekle getirdiler. Taşranın sınırlı raflarında istediği kitabı veya makaleyi bulamayacağına inandığımız öğrencilerimiz bu iddiasız çalışmamızla destan konusuna biraz daha yaklaşmış olacaktır.

Eserin ortaya konulması sırasında ortak bir görüş belirlenmiştir. Amacımız, destan konusunu ele alan meslektaşlarımıza ve öğrencilerine yardımcı olmak. Metinlerin alındığı kaynaklar farklı devirlerin imlâsına sahip oldukları için imlâ birliği sağlanılmasında güçlük çekileceği anlaşılmıştır. Bu baskımızda, her metni, aldığımız kaynağın imlâsına bağlı kalarak aktarmayı yararlı bulduk. Böylece, metinler arasındaki imlâ farklılığının sorumluluğunu yazarlarımıza yüklemiş olduk. Meselâ *Dîvânü Lûgati't-Türk*'ün imlâsı, bir kitabın adında *Dîvânü Lûgat-it-Türk* şeklinde ise aynen alınmıştır. Böylece bizim başlığımızda, günümüzde kabul edilen imlâ korunurken, alıntıda dönemin imlâsına uyulmuştur.

Metinlerin bazıları özet olarak verilmiştir; çok uzun metinlerin ise önemli olan ve karşılaştırma için yararlanabileceğimiz bölümleri alınmıştır. Bazı metinlerimizin aslı ve bugünkü söylenişleri birlikte verilerek, henüz Türk dili incelemelerinin başında olan öğrencilerimize kolaylık sağlanmıştır. Elbette bu makalelere ve destan metinlerine yenilerini eklemek meslektaşlarımızın isteğine bağlıdır; başka metinler de alınabilir. Gelecekte bu işi biz de yapabiliriz. Biz şimdilik bu makale ve metinlerle yetinmek istedik.

İncelemeler bölümünde yer alan aktarmalar konusunda, merhum araştırıcılarımızın yakınları izin konusunda gerekli duyarlılığı gösterdiler; ayrıca hayatta olan araştırıcılarımızdan da aynı duyarlılığı gördük. Hepsine teşekkür ediyorum.

Bu derlemelerin sizlere ulaşmasında öğrencilerimiz Yard. Doç. Dr. Mehmet Açа ile Ar. Gör. Mustafa Açа'nın unutulmaz yardımları oldu; kendilerine teşekkür ediyorum. Kitabımızın basımını gerçekleştiren yayıncı dostlarımıza da şükranlarımı sunuyorum.

Prof. Dr. Saim SAKAOĞLU
Konya 2001

Millî Türk Destanı

M. Fuat Köprülü*

1. Millî Destan

Eski Yunanlılar, İranlılar, Hindliler, Finliler, Cermenler gibi milletlerin, "Esatirî" mahiyette ma'budlardan yahud "Menkıbevî-tarihî" kahramanlardan bahseden doğrudan doğruya o milletin sinesinden fışkırmış, millî destanları vardır. Yunanlıların "*İlyada*" ve "*Odise*"si, İran'ın "*Şehnâme*"si, Hindlilerin "*Ramayana*"sı, Finlilerin "*Kalevela*"sı tamamiyle millî ve yaratılmış verimleridir. Vakıa bunların "Homeros", "Firdevsi", "Valmiki", "Lönnrot" gibi bâzı kişiler tarafından tespit edildiğini biliyoruz; lâkin esasen bu destanlar bir ferdin kendi tahassüsleri yahud hayalinin indî ve serbest yaratışları değildir. Bütün bir milletin, maneviyatından, ruhundan, tarihî ve bedîî varlığından kendi kendine doğmuş "*ma'şerî*" verimleridir.

"Millî Destan"ın doğması için, bir kavmin medeniyet bakımından epey aşağı bir seviyede olması ve hayatının birtakım büyük sarsıntılara uğraması, çok büyük hâdiselerle lâzımdır. O zaman o kavmin içinden yetişen halk şâirleri bu vak'aları ayrı ayrı "Parça Episode"ler halinde terennüm ederler. Göçlerden sonra meydana çıkan bâzı hâdiseler, bütün mazisini şâirlerinin şifahi rivayetlerinden öğrenen bu halk arasında yeni birtakım "Parçalar"ın daha meydana gelmesini yahut bu gibi muhtelif menkıbeleri bir "*Kahraman*" etrafında toplayan yeni "daire (cycle)"ler ortaya konulmasına sebep olur. Sonraları bu kavmin medenî seviyesi yükselerek, muhtelif âmiller tesiriyle, siyâsî ve içtimaî bir birlik ihtiyacı da meydana çıktığı zaman "*Destanî*" bir ruha malik olan bir halk şâiri bu dağınık parçaları "Dâire"ler halinde toplar; bu daireleri de birbirine bağlayarak umumî "*Millî Destan*"ı vücûde getirebilir. Böyle olmakla beraber bu kavim, bu "Destan" devrini geçirdikten sonra da kısmen halk arasında yaşayan ve kısmen vaktiyle halk arasında yaşayıp sonradan kitaplara

---

* *Türk Edebiyatı Tarihi*, İstanbul 1980, 2. bs., 41-45. a) İlk basımı: İstanbul 1926, Milli Matbaa.

Türk Dilinde Destan Kelimesi ve Mefhumu

Şükrü Elçin*

"Destan"ın mânâ, mâhiyet, karakter ve şümulünü tespit edebilmek için önce uzak, yakın Türk lehçelerinde bu çeşit mahsullere verilen adlar üzerinde durmak lazımdır.

Çeboksari'deki Dil Enstitüsü uzmanlarından J. A. Andreev, folklorcu arkadaşlarının da kanâatlerine tercüman olarak Çuvaşlarda "destan" ananesinin bulunmadığını ve bu sebeple adı geçen fikri ifade eden bir kelimeye rastlanmadığını söylemektedir. Biz, yerleşik hayata çok önceleri geçen bu Türk boyunda ilk devir hâtıralarının izlerine -bu gün bulunmasa bile- Yakutlar'ı dikkate alarak rastlanacağı fikrindeyiz.

Yakut Türkleri, manzum kahramanlık şiirlerine veya kahramanların hayat hikâyelerine "olongho", "olongo" adını vermişlerdir.[1] W. Radloff aynı kökten gelen "ölöng" sözünün Kırgızlar arasında "dörtlük, şiir ve türkü" mânâlarına geldiğini kaydeder.[2] K. K. Yudahin, "ölüng"ün Kırgızlardan ziyade Kazakların türkülerine alem olduğunu söyler.[3] Şeyh Süleyman Efendi, bu söze "çayır, çimen ve bir nevi şarkı" karşılıklarını verir.[4]

Türkçede Yukatça'daki mânâsı dışında "ölöng"e aşağı-yukarı eş olarak "şiir, raks havası, raks türküsü, koşma, gazel" karşılığında "koşug, yır ve cır" sözleri vardır.[5]

---

* *Türk Kültürü*, VI (63), Ocak 1968, s. 14-23 (s. 158-167); a) Daha sonraki basımları için bk. a) *Halk Edebiyatı Araştırmaları*, Ankara 1977, s. 90-99; b) *Halk Edebiyatı Araştırmaları I*, Ankara 1988, s. 33-41 (2. bs. 1997). Bu makalenin Almancası *Festschrift O. SPIES*, Wiesbaden 1967'de yayımlanmıştır.

1 Pekarskiy, *Slovar, Yakutskago Yazıka* (Yakut Dili Sözlüğü), Petrograd 1928, II, s. 1818.

2 W. Radloff, Versuch Eines Wörterbuches Der Türk-Dialecte (Sözlük), I, 1888, s. 1247.

3 K. K. Yudahin, *Kırgız Sözlüğü*, II, (A. Taymas tercümesi), Cumhuriyet Basımevi, İstanbul 1948, s. 609.

4 Şeyh Süleyman Efendi-i Buhârî, *Lügat-i Çağatay*, I, Mihran Matbaası, İstanbul 1298, s. 39.

5 Kâşgarlı Mahmud, *Dîvânü Lügat-it-Türk*, C. I, s. 376-7; II, s. 14-9; s. 135-19; III, s. 3-25; s. 3-26; s. 131-4, s. 143-4. Besim Atalay tercümesi, Alâeddin Kıral Basımevi, Ankara 1939, 1940, 1941, TDK Yayını.

Türk Destanının Tasnifi (I)

Zeki Velidi Togan*

Millî destanlar, tarihî vak'aları tasvirden ziyâde milletin yüksek millî duygularını in'ikâs ettiren, tamamiyle veyahut az çok tarihe müstenit bir ideal âlemi gösteren halk edebiyatı eserlerinden ibarettir. Millî destanlar (épopée) meselesini ciddi surette tetkik edenler Fransız (*Roland*), Alman (*Nibelungen Lied*), Rus ve Hindliler'in destanlarından ziyâde Eski Yunan (Odysée ve *İliada*), İran (*Şehnâme*), Fin (*Kalavela*), Türk-Kırgız (*Manas*) destanlarını esas edinmişlerdir. Çünkü bu sonuncular destanların epik olanlarıdır. Bu yoldaki tetkiklerden Alman âlimelerinden Niese'nin Yunan destanlarına Steinthal'in Finler'e, Radloff'un Türkler'e ve bu yıl ölen Th. Nöldeke'nin de İran destanlarına ait eserlerini nazarda bulunduruyorum. Bunların tetkik ettikleri destanlar (Türk müstesna) mezkûr kavimlerde millî vahdetin idrak edildiği bir devirde bir millî şair tarafından tanzim edilip tam ve muayyen bir kül şeklini almış olan eserlerdir. Homer, Firdevsî, Finli Lönnort zamanının münevver adamları olmakla beraber asırlarının ileri gelen millî halk şairleri idiler. Destanlarının bu zikrolunan üç millette görülen mükemmel ve muayyen şekli umumiyetle bu gibi destanların teşekkülünde geçirilmesi icap eden tekâmül safhalarının mahsulüdür.

1) Destan tertibine tab'an mütemayil olan bir millet muhtelif devirlerde veyahut o milletin birleşmiş olmıyan muhtelif kısımları uzun zaman zihinleri işgal eden vak'alar, maceralı dahilî hayat geçiriyor. Yahut heyecan verici bir dinî ve fikrî hayat an'anelerine mâlik oluyor. Bütün bunlar da o cemiyetin halk şâirleri (Aöde) tarafından büyük veyahut ufak destan eczası (Episode Lieder) şekli verilerek söyleniyor.

2) Kendisinde hakiki destancılık (Epik) tekâmül edene kadar bu millet, ciddî medenî tesire kapılmamış olduğu bir devirde kendisinin bütün kısım-

---

* *Atsız Mecmua*, 1, 15 Mayıs 1931, s. 4-5. Zeki Velidi Togan varisleri Sübidey Togan ve İsenbike Togan'ın izniyle yayımlanmıştır.

Türk Destanlarına Genel Bakış

Abdülkadir İnan*

Eski Türklerde büyük ve müşterek bir destanın bulunduğuna şüphe yoktur. Orhon Yazıtlarının dili yüzyıllar boyunca işlenmiş, gelişmiş milli destan dilinin bir örneğidir. Kâşgarlı Mahmud'un *"Divanü Lûgat-it-Türk"* ündeki Alp Er Tonga ağıtından alınan parçalar, Balasagunlu Yusuf Hacib'in *"Kutadgu Bilig"*inde bu kahraman hakkında verilen bilgi Alp Er Tonga destanının XI. yüzyılda Türkler arasında çok yaygın olduğunu göstermektedir. Kâşgarlı'nın naklettiği ağıt parçaları, şüphesizdir ki, Alp Er Tonga destanının ancak bir faslından alınmıştır. *"Divanü Lûgat-it-Türk"*te Alp Er Tonga ağıtından başka da birçok kahramanlık beyitleri vardır. Bu beyitlerden bazıları Karahanlıların müslüman olduktan sonra müşriklerle savaşlarını anlatmaktadır. Her halde bu beyitler X. yüzyılın olaylarına ve kahramanlarına aittir. Müslüman Türklerin Arslan Tigin Gazi kumandasında müşrik Yabaku Türkleriyle yaptıkları savaşları anlatan beyitler bu cümledendir. Yabakular, Bodraç Bügü adlı bir beyin veya hanın idaresi altında bulunuyorlardı. Kâşgarlı'da bu savaşları tasvir eden şu beyitler vardır:

Bodraç yine kudurdu
Ordusunu döndürdü
Tanyeri ağarırken yürüyelim
Basmıl beyini yakalım
Yiğitlerini seçti
Tekrar gelmek üzere toplanıyor
Bodraç'ın kanın isteyelim
Kahramanlar toplansın

Budist Uygurlarla Müslüman Türklerin savaşlarını anlatan beyitlerden:

Gemi içre oturup
Uygurlara karşı yönelip
Belge vurup atlara
Hırsız yavuz itlere
İli suyunu geçtik biz
Mınlak kendi açtık biz
Uygurdaki tatlara
Kuşlar gibi uçtuk biz

* *Türk Dili Araştırmaları Yıllığı Belleten 1954*, Ankara 1954, (2. bs.: 1988), s. 189-206; Makaleler ve İncelemeler, Ankara 1987, (1. bs.: 1968), s. 220-236.

I. Yaratılış, Tufan ve Kıyamet Metinleri

A) TÜRK YARATILIŞ DESTANLARI

*1. Saha (Yakut) Türklerinin Yaratılış Destanı**

Büyük Ak yaratıcı Ürüng-ayıg-toyon, ta başlangıçlarda, büyük denizin üzerinde, yükseklerde durup dururken, su üstünde yüzen bir köpük gördü. Tanrı durdu ve köpüğe sordu:

"Sen kimsin?" diye. Köpük baktı Tanrı'ya dedi:

"Ben bir şeytanım. Ta su dibinde yerde, ben orda yaşarım." Tanrı döndü şeytana:

"Gerçek mi bilmem sözün! Var mı su altında yer? Öyleyse getir bana yerden bir parça toprak!" şeytan daldı denize, epey bir zaman geçti. Sonra şeytan göründü. Elinde az toprakla. Tanrı eline aldı, kara toprağa baktı. Takdis etti toprağı, elinden suya attı. Sonra şeytan düşündü:

"Şu Tanrı'yı ben nasıl suya batırayım da, suda boğayım" diye. Fakat tam bu sırada, toprak nasıl olduysa, başladı büyümeye, etrafa yayılmaya. Sertleşti, katılaştı. Denizin büyük kısmı, hemen toprakla doldu.

(Bu efsanede az da olsa Hıristiyanlık tesiri vardır.)

---

* Seroşevskiy, *Yakutı*, St. Petersburg, 1896, 653; Bahaeddin Ögel, *Türk Mitolojisi*, Ankara 1971, s. 448.

II. Saka Destanları

A) ALP ER TUNGA DESTANI

1. Orhun Anıtları

a) Kül Tigin Anıtı*

(M.S. 732) Kuzey Cephesi 6-7. satırlar

Özgün Metin

...Üçünç bo[lçu]da Oguz birle süngüşdümüz. Kül Tigin azman akıg binip tegdi, sançdı. Süsin sançdımız, ilin altımız.

Törtünç Çuş başında süngüşdümüz. Türk budun adak kamşatdı. Yablak bo[ldaç]ı erti. Oza [k]elmiş süsin Kül Tigin agıtıp Tongra bir oguş alpagu on erig Tongra Tigin yogında egirip ölürtümüz.

Türkiye Türkçesi İle Karşılığı

...Üçüncü olarak Bolçuda Oğuz ile savaştık. Kül Tigin Azman atına binip hücum etti, mızrakladı. Askerini mızrakladık, ilini aldık.

Dördüncü olarak Çuş başında savaştık. Türk milleti ayak titretti. Perişan olacaktı. İlerleyip gelmiş ordusunu Kül Tigin püskürtüp, Tongradan bir boyu, yiğit on eri Tongra Tigin mateminde çevirip öldürdük.

---

* Muharrem Ergin, *Orhun Abideleri*, İstanbul 1970, Kül Tigin Abidesi Kuzey Cephesi 6-7. satırlar asıl metin: 58, Türkiye Türkçesi: s. 13-14.

III. Göktürk Destanları

A) GÖKTÜRKLERİN KURTTAN TÜREYİŞİ*

1. Birinci Efsane

Göktürkler (T'u-chüeh), eski Hunların (Hsiung-nu) soylarından gelirler ve onların bir koludurlar. Kendileri ise, A-şi-na (A-shih-na) adlı bir aileden türemişlerdir. (Sonradan çoğalarak), ayrı oymaklar halinde yaşamağa başladılar.

Daha sonra Lin adını taşıyan bir memleket tarafından mağlup edildiler. (Mağlûbiyetten sonra Göktürkler), bu memleket tarafından soyca öldürüldüler.

(Tamamen öldürülen Göktürkler içinde), yalnızca on yaşında bir çocuk kalmıştı. (Lin memleketinin) askerleri, çocuğun çok küçük olduğunu görünce (ona acımışlar ve) onu öldürmemişlerdi. Yalnızca çocuğun ayaklarını kesmişler ve bir bataklık içindeki otlar arasına bırakarak (gitmişlerdi).

(Bu sırada) çocuğun etrafında dişi bir kurt peyda oldu ve ona et vererek (çocuğu) besledi. Çocuk, bu şekilde büyüdükten sonra da, dişi kurtla karı-koca hayatı yaşamağa başladı. Kurt da çocuktan bu yolla gebe kaldı.

(Göktürkleri mağlup eden ve hepsini kılıçtan geçiren Lin memleketinin) kralı, bu çocuğun hâlâ yaşadığını duydu ve onun da öldürülmesi için askerlerini gönderdi. Çocuğu öldürmek için gelen askerler, kurtla (çocuğu) yan yana gördüler. Askerler kurdu öldürmek istediler. Fakat kurt (onları görünce) hemen kaçtı ve Kao-ch-'ang (Turfan) memleketinin kuzeyindeki dağa gitti. Bu dağda derin bir mağara vardı. Mağaranın içinde de büyük bir ova bulunuyordu. Ova, baştan başa ot ve çayırlarla kaplı idi. Çevresi de birkaç yüz milden fazla değildi. Dört yanı, çok dik dağlarla çevrili idi. Kurt, kaçarak bu mağaranın içine girdi ve orada on tane çocuk doğurdu.

---

* Bahaeddin Ögel, *Türk Mitolojisi*, Ankara 1971, s. 21-28.